

Article Type: Research paper

A Vulnerability Analysis of the Role of Social Networks in Hybrid Warfare against Iran: A Case Study of Instagram

***Mohammad javad Moosanezhad¹, Mahsa Tatari², Afshin Motaghi Dastanai³, Samaneh Movahedi⁴**

1. Assistant Professor, Department of Political Sciences, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

2. PhD Student in Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.

3. Associate Professor, Department of Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.

4. PhD student in International Relations, Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran.

Article Info.

Received: 24/11/2024

Accepted: 5/9/2025

Available Online: 11/9/2025

Keywords:

Hybrid Warfare, Social Networks, Instagram, Vulnerability Analysis, Iran.

* Corresponding Author:

Dr. Mohammad javad Moosanezhad

Address: Assistant Professor, Department of Political Sciences, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

E-mail: mousanejad@soc.ikiu.ac.ir

Abstract

Instagram is one of the most popular social networks in Iran and the world due to its abundant and attractive capabilities, but along with its attractions, this social network has caused a lot of damage to human societies. This research uses the field-force analysis pathology model to identify the positive and negative pressure forces of Instagram in the hybrid war against Iran. Despite the filtering of this network in Iran, this social network is still popular with many Iranian users. The social conflicts in recent years in Iran resulted from a full-scale hybrid war between the hegemonic system and the political opponents of the Islamic Republic of Iran. Given its nature and as a tool at the disposal of the hegemonic system and the opponents of the political system ruling Iran to lead internal conflicts, Instagram has played a fundamental role in directing protests by conducting psychological operations on the public mind and turning it into a civil war. Also, due to the lack of media literacy of some users, this platform has imposed a lot of damage on the culture of Iranian society and has fueled fundamental issues in Iranian society. According to the results obtained from this research, the negative pressure forces of Instagram are more effective than the positive pressure forces on Iranian society and have played an important role in creating fundamental challenges in society.

How to Site:

Moosanezhad, Mohammad Javad and Tatari, Mahsa and Motaghi Dastanai, Afshin and Movahedi, Samaneh. (1404). A Vulnerability Analysis of the Role of Social Networks in Hybrid Warfare against Iran: A Case Study of Instagram. *Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 7(2), 364-393.

Authors retain the copyright and full publishing rights.
Published by Iranian Association of Geopolitics. This article is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

آسیب شناسی نقش شبکه‌های اجتماعی در جنگ ترکیبی علیه ایران (مطالعه موردی: شبکه اجتماعی اینستاگرام)

* محمد جواد موسی نژاد^۱، مهسا تاتاری^۲، افشین متقی دستنائی^۳، سمانه موحدی^۴

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
۲. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
۳. استاد گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
۴. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

تاریخ دریافت: ۴ آذر ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ انتشار: ۲۰ شهریور ۱۴۰۴

با گسترش روزافزون فناوری‌های ارتباطی و افزایش حضور کاربران در فضای سایبری، شبکه‌های اجتماعی به ویژه اینستاگرام تحولی بنیادین در تعاملات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی بشر ایجاد کرده است. اینستاگرام به دلیل قابلیت‌های متنوع، جذابیت بصری و امکانات تعاملی خود، یکی از پرکاربردترین شبکه‌های اجتماعی در ایران و جهان محسوب می‌شود. با این حال، در کنار فرصت‌های ارتباطی و اطلاعاتی، این شبکه آسیب‌های قابل توجهی را نیز به جوامع بشری وارد کرده است. پژوهش حاضر با استفاده از مدل آسیب‌شناسی و تجزیه و تحلیل میدان نیرو و لوبین، نیروهای فشار مثبت و منفی اینستاگرام در چارچوب جنگ ترکیبی علیه ایران را شناسایی و تحلیل کرده است. نتایج نشان می‌دهد که علی‌رغم فیلتر شدن این شبکه در ایران پس از رخداد‌های سال ۱۴۰۱ ه.ش، اینستاگرام همچنان مورد استفاده گسترده کاربران ایرانی قرار دارد و نقش مؤثری در شکل‌دهی به افکار عمومی در ایجاد تنش اجتماعی و سیاسی ایفا می‌کند. در این راستا، این شبکه به عنوان ابزاری در اختیار نظام سلطه و مخالفان سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران، با جهت‌دهی به اعتراضات و انجام عملیات روانی بر اذهان عمومی، به تبدیل برخی مطالبات و اعتراضات اجتماعی به بحران‌های داخلی و جنگ روانی کمک کرده است. علاوه بر این، کمبود سواد رسانه‌ای کاربران، انتشار اخبار و اطلاعات سوگیرانه و ناتوانی در تحلیل درست محتوا، موجب تشدید آسیب‌ها و اثرگذاری منفی این شبکه بر فرهنگ، انسجام اجتماعی و مسائل اساسی جامعه ایران شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش، نیروهای فشار منفی اینستاگرام در جامعه ایران، فراتر از نیروهای فشار مثبت عمل می‌کنند و نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد چالش‌های اجتماعی و سیاسی ایفا کرده‌اند، که ضرورت مدیریت هوشمندانه، ارتقای سواد رسانه‌ای و تدوین راهبردهای مقابله‌ای برای کاهش اثرات منفی آن را آشکار می‌سازد.

کلیدواژه‌ها:

جنگ ترکیبی، شبکه‌های اجتماعی، اینستاگرام، آسیب‌شناسی، ایران.

* نویسنده مسئول:

دکتر محمد جواد موسی نژاد

نشانی: استادیار گروه علوم سیاسی،

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

(ره)، قزوین، ایران.

پست الکترونیک:

mousanejad@soc.ikiu.ac.ir

استناد به این مقاله:

موسی نژاد، محمد جواد و تاتاری، مهسا و متقی دستنائی، افشین و موحدی، سمانه. (۱۴۰۴). آسیب‌شناسی نقش شبکه‌های اجتماعی در جنگ ترکیبی علیه ایران (مطالعه موردی: شبکه اجتماعی اینستاگرام). مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۷(۲)، ۳۶۴-۳۹۳.

۱. مقدمه

شبکه‌های اجتماعی فضای سایبر امروزه یکی از بسترهای اصلی زندگی اجتماعی بشر است. افراد به‌عنوان کاربران این شبکه‌ها با استفاده از گوشی‌های هوشمند خود، در شبکه‌های اجتماعی حضور دارند و با جوامع بشری در ارتباط و تعامل هستند و نقش ایفا می‌کنند (Vorderer, Kohring, 2013; Matthes, 2022: 7). شبکه‌های اجتماعی فضای سایبر نسبت به سایر رسانه‌ها، دارای ویژگی‌های جذاب و خاص از جمله قابلیت تعامل و مشارکت هستند. این امر، سبب برتری و مزیت آن‌ها، اقبال عمومی و وابستگی بسیار زیاد شهروندان جوامع بشری به آن‌ها شده است. در وضعیت کنونی، این شبکه‌ها بخش عمده و اصلی کسب آگاهی، اطلاع‌رسانی و سرگرمی افراد جوامع بشری را به خود اختصاص داده‌اند. در نتیجه، این شبکه‌ها در زندگی و تحولات اجتماعی بشری نقش محوری و مؤثری را ایفا می‌کنند (Mohammadi Khanghahi, Rezaei, 2019: 195).

از سال ۲۰۰۰ میلادی با گسترش فضای سایبر، جامعه جهانی وارد یک دوره جدید از حیات اجتماعی شده است. شوک همه‌گیری بیماری کووید-۱۹ سبب شد که همه افراد جوامع بشری ناگزیر وارد فضای این شبکه‌های اجتماعی شوند و در نتیجه، بخش مهمی از زندگی اجتماعی افراد به فضای سایبر مهاجرت کرد (Haji Heydari, 2022: 26). یکی از محبوب‌ترین شبکه‌های اجتماعی حال حاضر، اینستاگرام است. با توجه به محبوبیت این شبکه، این بستر برای مقاصد گوناگونی همچون مقاصد سیاسی استفاده می‌شود. سیاستمداران و قدرت‌های رقیب به دنبال ایجاد و راه‌اندازی حساب‌های اینستاگرام برای جذب افراد در کمپین‌های سیاسی خود هستند (Liebhart, Bernhardt, 2017; Kwon, 2020: 2). همچنین اینستاگرام به‌عنوان ابزاری در اختیار نظام سلطه، عقاید و افکار مورد قبول این نظام را ترویج می‌کند و در جنگ‌های ترکیبی به‌عنوان ابزاری در خدمت جنگ رسانه‌ای، اطلاعاتی و روانی علیه بازیگر یا کشور هدف به کار گرفته می‌شود. استفاده از این ابزار (اینستاگرام) به‌عنوان یک ابزار جنگی بسیار کم‌هزینه‌تر از ابزارهای نظامی است و در دستیابی به هدف مورد نظر نظام سلطه و مخالفان سیاسی کمک بسیاری می‌کند، به گونه‌ای که این نظام با استفاده از این ابزار، به بمباران اطلاعاتی و تصویرسازی علیه بازیگر یا کشور هدف اقدام می‌کند. این شبکه ضمن انتشار ادبیات افراطی، کم‌گویی و گزیده‌گویی اطلاعات، از افراد شاخص، که در اصطلاح سلبریتی نامیده می‌شوند، استفاده

می‌کند تا به افکار عمومی جهتی مطابق با اهداف خود دهد بنابراین استفاده از این ابزار توسط کاربران کشور هدف آسیب‌های اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی، عقیدتی و سیاسی را نیز به همراه دارد. با شناخت این آسیب‌ها و تلاش برای افزایش آگاهی کاربران، کشورهای هدف می‌توانند این آسیب‌ها را تعدیل کنند. جمهوری اسلامی به‌عنوان یک بازیگر هدف و ایران به‌عنوان کشور هدف یکی از نمونه‌هایی است که با جنگ ترکیبی روبه‌رو است. ایران آبستن انواع ناآرامی و درگیری‌ها به دلیل انواع مشکلات و مسائل خارجی و داخلی از تحریم‌های اقتصادی، تورم و بیکاری گرفته تا توزیع ناعادلانه و نابرابر موهب سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است. در نتیجه، برای نمونه مناقشات سال ۱۴۰۱ ه.ش، ناشی از خشم‌های فروخته مردم و انباشت مسائل اجتماعی حل نشده بود که یک حادثه منجر به فوران خشم اجتماعی مردم جامعه ایران شد (Forough, 2022: 24) بنابراین همین مسائل حل نشده جامعه ایران به یکی از اصلی‌ترین مباحث مطرح شده در شبکه‌های اجتماعی فضای سایر به‌ویژه اینستاگرام تبدیل شده است، به گونه‌ای که این شبکه اجتماعی به یکی از مراکز اصلی فرماندهی و جهت‌دهی به اذهان عمومی تبدیل شده است. کاربران و مخالفان سیاسی روزانه پست‌ها و استوری‌های فراوانی در این فضا منتشر می‌کنند و افکار عمومی را جهت می‌دهند. هدف این پژوهش شناخت آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی به‌طور خاص اینستاگرام در جنگ ترکیبی علیه کشور ایران است. در نتیجه، در این پژوهش آسیب‌ها و ضعف‌ها با استفاده از شناخت نیروهای فشار مثبت و منفی این بستر در خصوص جامعه ایران شناسایی شده‌اند. حیطه این آسیب‌شناسی شامل رسیدگی به اجزای یک پدیده و بررسی مشکلات و معضلات آن است. از طریق این آسیب‌شناسی، مشکلات و مسائل به‌وجودآمده توسط این بستر (اینستاگرام) شناسایی و سپس بررسی می‌شود. در نتیجه، هدف اصلی و بنیادین این پژوهش این است که با شناخت مسائل و مشکلات اینستاگرام، گامی در راستای حل مشکلات و کاهش اثربخشی نیروهای فشار منفی برداریم و از حاد شدن مشکلات جلوگیری کنیم.

۲. پیشینه پژوهش

باتوجه به افزایش استفاده از شبکه‌های اجتماعی سایر (به‌ویژه اینستاگرام) و تأثیرات آن در جوامع بشری، پژوهش‌های انجام‌شده درباره این موضوع افزایش یافته است. نکته‌ای که در بررسی این پژوهش‌ها مورد توجه پژوهش حاضر قرار گرفته است؛ توجه به نقش این

شبکه‌ها در درگیری (به‌ویژه درگیری‌های ژئوپلیتیکی) و آسیب‌های ناشی از این شبکه‌ها به جوامع بشری بوده است. در ادامه به‌طور خلاصه نزدیک‌ترین پژوهش‌ها به پژوهش حاضر بررسی می‌شوند.

○ راجی و افتخاری (۲۰۱۹) در پژوهشی به نام «جنگ ترکیبی غرب در برابر جمهوری اسلامی ایران» (تحلیل ابعاد و روش‌ها) جنگ ترکیبی اقدامات دشمن در مواجهه با جمهوری اسلامی ایران را تحلیل و تبیین کرده‌اند. یافته‌های این پژوهش بیانگر کاربست نوع خاصی از جنگ ترکیبی توسط غرب علیه جمهوری اسلامی ایران است. در نتیجه، در این نوع جنگ، مؤلفه‌های جنگ ترکیبی به‌مثابه واحدهای ابزاری و عینی و با فشار متراکم و طولانی مدت به همراه استفاده از شبکه‌های اجتماعی در پی تأثیر در بسترهای ذهنی و شناختی جامعه هدف است.

○ کیشان توسو و فریدمن (۲۰۰۳) در کتابی با نام «جنگ و رسانه: گزارش درگیری» معتقدند نتیجه جنگ و درگیری ناشی از تحت تأثیر قرار دادن اذهان و قلب‌هاست. این کتاب به بررسی انتقادی شرایط در حال تغییر رسانه‌ای و جنگ تحت تأثیر حادثه ۱۱ سپتامبر می‌پردازد. همچنین پیچیدگی روابط رسانه‌های جمعی و دولت‌ها را در زمان جنگ و درگیری مورد توجه قرار می‌دهد.

○ شومیکر و استرملو (۲۰۱۴) در مقاله‌ای با نام «رسانه و درگیری: ارزیابی شواهد» سهم رسانه‌ها در ایجاد صلح، نقش آن در دامن زدن به درگیری‌های خشونت‌آمیز، نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در آزادی یا سرکوب کشورهای در حال توسعه را بررسی کرده‌اند.

○ اربشلو (۲۰۱۷) در کتاب «جنگ رسانه‌های اجتماعی سلاح‌هایی برابر برای همه» جنگ رسانه‌های اجتماعی را پدیده‌ای نوظهور می‌داند که آگاهی همه‌جانبه درباره آن، به ما در نبردهای آینده کمک خواهد کرد. نویسنده کتاب با تکیه بر نظریه تعارض، درگیری‌های کنونی در رسانه‌های اجتماعی را به جنگ تعبیر می‌کند، زیرا این درگیری‌ها می‌تواند به لحاظ پیچیدگی و شدت به اندازه یک جنگ فیزیکی، آسیب‌زننده و مهلک باشد.

○ پاتریکاراکوس (۲۰۱۷) در کتابی با نام «جنگ در ۱۴۰ شخصیت: چگونه رسانه‌های اجتماعی در حال تغییر شکل درگیری در قرن بیست‌ویکم هستند» معتقد است جنگ مدرن یک جنگ روایت است که در آن گلوله‌ها هم به‌صورت فیزیکی و هم مجازی شلیک می‌شود.

○ سینگر و بروکینگ (۲۰۱۸) در کتابی با نام «مانند جنگ: سلاح‌سازی رسانه‌های اجتماعی»

معتقدند که امروزه رسانه‌های اجتماعی به‌عنوان سلاح در جنگ‌ها و درگیری‌های سیاسی مورد استفاده قرار می‌گیرند. این رسانه‌ها ماهیت جنگ‌ها و درگیری‌ها را تغییر می‌دهد، اما خود نیز از درگیری‌های موجود در فضای جغرافیایی تأثیر می‌پذیرند. نبردها اکنون در گوشی‌ها هوشمندمان در حال وقوع است.

○ ضیایی‌پرور و ساعدی (۲۰۱۷) در کتاب «شبکه‌های اجتماعی مجازی فرصت‌ها و تهدیدها» شبکه‌های اجتماعی را به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین دغدغه‌های بشر بررسی کرده‌اند. آنچه این کتاب به آن پرداخته بیشتر از زاویه آسیب‌شناسانه شبکه‌های اجتماعی فضای مجازی بوده است. همچنین فصل دوم این کتاب به وضعیت ایرانیان در شبکه‌های اجتماعی فضای سایر پرداخته است.

۳. مبانی مفهومی و نظری

۳-۱. مفهوم شبکه‌های اجتماعی فضای سایر

ریشه‌های فضای سایر را باید در توسعه فناوری‌های ارتباطی قرن نوزدهم همچون تلگراف و تلفن دانست که امکان برقراری ارتباط فوری میان نقاط دور دست را فراهم کردند (Kitchin, Dodge, 2001: 12). این مفهوم از ترکیب دو واژه «فضا» و «سایر»^۲ شکل گرفته است؛ «فضا» در جغرافیا زاییده مناسبات اجتماعی بوده و علاوه بر نمودهای مادی همچون چشم‌اندازها و بوم‌ها، شامل میدان‌های نیرو و جریان‌های اجتماعی نیز می‌شود (Hafeznia, 2015; 7 ; Pourahmad, 2014). واژه «سایر» ریشه در سایبرنتیک دارد که نوربرت وینر آن را برای توضیح شباهت میان رایانه و نظام عصبی انسان به‌عنوان «هنر هدایت» ابداع کرد (Guilbaud, 1959: 1 ; Mindell, 2002: 4). از این منظر، فضای سایر سازه‌ای انسانی است که می‌توان آن را در سه لایه فیزیکی (سخت‌افزار)، دستوری (نرم‌افزار) و معنایی (محتوا) تحلیل کرد (Libicki, 2009: 11-12). شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان بخش مهمی از این فضا، مجموعه‌ای از بازیگران فردی و نهادی هستند که با روابط اجتماعی معنادار از طریق شبکه‌های دیجیتال به هم متصل شده و تنها زمانی به شبکه‌ای فعال تبدیل می‌شوند که تعاملات گسترده میان کاربران شکل گیرد (Wil-liams, Gulati, 2006: 3).

1. Space
2. Cyber

بر محتوا و تعامل کاربران استوارند (Carra, Hayes, 2015: 47). در این میان، اینستاگرام به‌عنوان نمونه‌ای برجسته، ابتدا با هدف اشتراک‌گذاری ساده تصاویر و اتصال مستقیم به تلفن‌های همراه هوشمند ایجاد شد و با افزودن قابلیت‌هایی همچون فیلترهای ویرایشی و موقعیت‌یابی مکانی به سرعت گسترش یافت و به بستری برای تعاملات اجتماعی و سیاسی بدل شد (Highfield, et al., 2020: 25-26; Jafari, 2018: 14). استفاده سیاسی از این شبکه نشان‌دهنده تبدیل شدن آن به قلمرویی مهم برای اهداف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است (Highfield et al., 2020:43). با این حال، انتشار گزینشی اطلاعات، اخبار نادرست و محتوای افراطی در این فضا می‌تواند با ایجاد سردرگمی و تردید مستمر، کاربران را در معرض اطلاعات فریبنده قرار دهد (Erbschloe, 2017:84). در نتیجه، فهم نقش فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی در جهان معاصر مستلزم توجه هم‌زمان به ابعاد فنی، محتوایی و اجتماعی آن است (Kitchin, Dodge, 2001; Libicki, 2009).

۳-۲. جنگ ترکیبی

جنگ در جهان معاصر به دلیل پیچیدگی‌های محیطی دچار تحول بنیادین شده و مفهوم «جنگ ترکیبی» به‌عنوان یکی از اشکال نوین آن پس از بحران کریمه ۲۰۱۴ مورد توجه قرار گرفت (Baghaei et al., 2016: 94; Reichborn, Cullen, 2016:1; Eftekhari, Raji, 2022:98). این نوع جنگ در فضای پسانوین^۳ بر افکار عمومی و شبکه‌های اجتماعی متکی است و با بهره‌گیری از اثر پروانه‌ای و قدرت رسانه‌ای، با حداقل انرژی در عرصه فیزیکی، بیشترین تأثیر روان‌شناختی و سیاسی را ایجاد می‌کند (Ghasemi, Esmaeili, 2017:85; Soleimani, 2021/2022: 136). هدف اصلی آن ایجاد آشفتگی، اختلال در رابطه دولت و ملت، فروپاشی مشروعیت حکمرانی و در نهایت وادارسازی حریف به تسلیم یا سازش است (Zolghadripour, 2022). جنگ ترکیبی با تلفیق ابزارهایی همچون توان نظامی متعارف، تروریسم، جنگ‌های چریکی، عملیات سایبری، فناوری‌های پیشرفته و جنگ روانی، فشار چندبعدی و شکننده‌ای بر ساختار حکمرانی وارد می‌کند (Huovinen, 2011:3; Eftekhari, Raji, 2022: 107). به گزارش کنفرانس امنیتی مونیخ، این نبرد هشت مؤلفه اصلی دارد که در ابعاد سیاسی، نظامی، سایبری و روانی قابل تحلیل است (Ischinger, 2015: 55).

۳. پست مدرن

شکل ۱. مؤلفه‌های جنگ ترکیبی منبع: Ischinger, 2015: 55

۳-۳. نظریات جنگ ترکیبی

فهم روشمند جنگ ترکیبی نیازمند چهارچوبی مستقل است، زیرا ماهیت میان‌رشته‌ای آن موجب می‌شود نظریات کلاسیک به‌تنهایی کفایت نکنند (Raji, Eftekhari, 2019: 83). در این راستا، علاوه بر واقع‌گرایی و سازه‌انگاری، نظریات مدرن مانند «جنگ نامحدود»، «جنگ پیچیده و طولانی» و «نسل پنجم جنگ» اهمیت می‌یابند. سازه‌انگاری بر ابعاد ذهنی، جنگ نامحدود بر ساختارهای فرهنگی، جنگ پیچیده بر نقش بازیگران غیردولتی و شبکه‌های اجتماعی، و نظریه نسل پنجم بر خلع مشروعیت نظام سیاسی در فضای سایبر تأکید دارند. این نظریات با چارچوب پژوهش حاضر همخوانی دارند و مبنای تحلیل نقش شبکه‌هایی چون اینستاگرام در فرایندهای جنگ ترکیبی قرار می‌گیرند.

۴-۳. نظریه سازه‌انگاری

نظریه سازه‌انگاری بر نقش مؤلفه‌های نرم همچون زبان، هنجارها و فرهنگ در شکل‌دهی به واقعیت سیاسی و امنیتی تأکید دارد و ابعاد ذهنی جنگ ترکیبی را بهتر توضیح می‌دهد (Filipec, 2019).

۳-۵. جنگ نامحدود، ترکیب در حوزه چندگانه

نظریات جنگ نامحدود فراتر از میدان نظامی بوده و به حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سایبری گسترش می‌یابد؛ تحریم‌ها نمونه‌ای از این نوع جنگ محسوب می‌شوند (Lindberg, 2021). نمونه‌ای از این جنگ تحریم‌های جهانی علیه ایران است (Pourfallah, 2022; Raji, Eftekhari, 2019: 85).

۳-۶. جنگ پیچیده؛ طولانی کردن جنگ برای کسب برتری

نظریات جنگ پیچیده با تأکید بر فرسایشی کردن درگیری‌ها، از بازیگران غیردولتی و شبکه‌های اجتماعی برای تضعیف مشروعیت دولت و تحمیل هزینه‌های طولانی مدت بهره می‌برد (Mc-Culloh, Johnson, 2013). به این ترتیب، استفاده از الگوی ترکیبی و همه‌جانبه شبکه‌ها برای اعمال فشار فرسایشی و طولانی مدت با محوریت آشوب‌زایی برای بازیگر هدف از اهمیت راهبردی برخوردار است (Golani, Foladi, 2017: 25; Raji, Eftekhari, 2019: 86).

۳-۷. جنگ ترکیبی به مثابه نسل پنجم

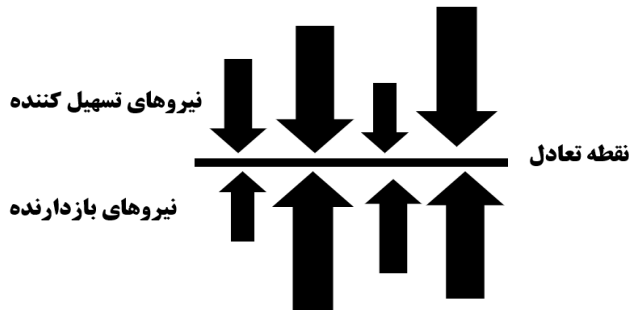
نظریات جنگ ترکیبی به مثابه نسل پنجم ترکیبی از فشارهای عینی (نظامی - اقتصادی) و ذهنی (رسانه‌ای - فرهنگی) است که با اتکا بر شبکه‌های اجتماعی به خلع مشروعیت و پراکنده‌سازی قدرت در جامعه هدف منجر می‌شود (Mumford, Carlucci, 2023).

۳-۸. آسیب‌شناسی

آسیب‌شناسی دانشی درباره پیشنهاد رهنمود یا تجویز بر پایه شناخت یا معاینه پدیده‌ها برای یافتن راه بهبود و درمان آن‌هاست (bashirieh, 2019: 6). یکی از ابعاد آسیب‌شناسی، آسیب‌شناسی اجتماعی است. آسیب‌های اجتماعی به‌عنوان اموری که نظم عمومی جامعه را بر هم می‌زنند و هنجارهای آن را مورد تعرض قرار می‌دهند بسیار حائز اهمیت هستند. افزایش ناهنجاری‌ها نشانه‌ای از وجود بحران است و نظم اجتماعی را تهدید می‌کند. با توجه به اهمیت آسیب‌های اجتماعی و روند روبه‌رشد آن بی‌شک مداخله در آسیب‌های اجتماعی نیاز به تفکری جامع دارد تا راه مناسبی برای بهبود و درمان آن بیابیم، این راه بهبود و درمان با نگاهی آسیب‌شناسانه به پدیده‌های اجتماعی امکان‌پذیر خواهد بود (Mahmoudi, Mollaei, 2010: 4). از نمودهای این آسیب‌های اجتماعی، آسیب‌هایی است که از بستر فضای سایبر و به‌طور خاص شبکه‌های اجتماعی فضای سایبر به بستر فضای اجتماعی سرایت می‌کند.

۹-۳. مدل آسیب‌شناسی تجزیه و تحلیل میدان- نیرو لوین

کورت لوین^۴ روانشناسی اهل آلمان بود. وی شخصیت افراد را به‌عنوان یک سیستم مد نظر قرار داد. لوین فضای زندگی فرد را به‌صورت مدل گرافیکی که متأثر از نیروها و عوامل گوناگونی هستند، ترسیم کرد (Drapela, 1997: 90). تحلیل میدان نیرو^۵ چهارچوبی را برای بررسی عوامل (نیروهایی) که در یک موقعیت، در اصل موقعیت‌های اجتماعی، تأثیر می‌گذارند، ارائه می‌دهد. این مدل به نیروهایی می‌پردازد که یا حرکت را به سمت هدف هدایت می‌کنند (نیروهای تسهیل‌کننده) یا مانع حرکت به سمت هدف (نیروهای بازدارنده) می‌شوند (Lewin, 1943: 292-300). فضای مجازی و به‌طور خاص شبکه‌های اجتماعی این فضا نیز یکی از بسترهایی است که بشر امروز در آن به زیست مشغول است بنابراین فضای مجازی نیز متأثر از نیروها و عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده در خصوص هدایت افراد به سمت هدف اصلی یک جامعه یعنی تعالی آن است.

شکل ۲. تعامل میان نیروهای تسهیل‌کننده و نیروهای بازدارنده

۱۰-۳. روش پژوهش

رویکرد این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. داده‌های مورد نیاز این پژوهش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی (شیوه مصاحبه و پرسشنامه) گردآوری و تدوین شده سپس داده‌های به‌دست‌آمده بررسی شده است. ماهیت پژوهش حاضر کاربردی است. در پژوهش

4. Kurt Lewin

5. Force Field Analysis

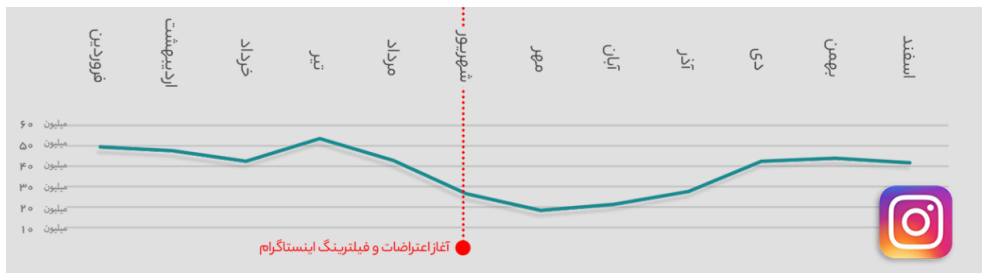
حاضر، ابتدا با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای، رابطه اینستاگرام و جنگ ترکیبی و مهم‌ترین عوامل و نیروهای تأثیرگذار در نقش‌آفرینی اینستاگرام در جنگ ترکیبی علیه ایران و آسیب‌های این شبکه اجتماعی به جامعه ایران مطالعه شده است. سپس از طریق مصاحبه نیمه‌ساختارمند با خبرگان، صحت اثرگذاری این عوامل بررسی شده است. در مرحله بعد، پرسشنامه‌ای طراحی شده و در اختیار ۳۰ نفر از خبرگان (صاحب‌نظران حوزه رسانه و جنگ ترکیبی) و پژوهشگران (اساتید دانشگاه و دانشجویان) حوزه رسانه و فضای مجازی برای شناسایی عوامل و نیروهای بازدارنده و تسهیل‌کننده در خصوص نقش‌آفرینی اینستاگرام در جنگ ترکیبی علیه ایران قرار گرفته و براساس مدل آسیب‌شناسی میدان-نیرو و لوین تجزیه و تحلیل شده است. متغیرهای مورد بررسی در این پرسشنامه با توجه به مقیاس رتبه‌بندی لیکرت طبقه‌بندی شده و میزان ارتباط هر یک از متغیرها با حوزه مربوطه توسط خبرگان شناسایی شده است. در این مدل اگر میزان فشار نیروهای بازدارنده و تسهیل‌کننده برابر باشد، حالت تعادل و موازنه در سیستم برقرار است. در این پژوهش مجموعاً ۷ نیروی فشار مثبت و ۱۱ نیروی فشار منفی در خصوص موضوع شناسایی شده بنابراین در سیستم تعادل وجود ندارد و نیروهای فشار منفی بیش از نیروهای فشار مثبت نقش ایفا می‌کنند. جامعه نمونه پژوهش شامل ۳۰ نفر از کارشناسان و خبرگان حوزه رسانه و جنگ ترکیبی است که همگی با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند. وزن‌دهی به پرسشنامه براساس میزان اثرگذاری هر گویه از ۱ تا ۵ از بیشترین اثرگذاری با نمره ۵ تا کمترین اثرگذاری با نمره ۱ تدوین شده است. پرسشنامه‌های تکمیل‌شده این پژوهش با نرم‌افزار SPSS توصیف و تحلیل شده‌اند. در پایان شکلی بر مبنای میزان فشارهای مثبت و منفی اینستاگرام بر جامعه ایران به‌عنوان ابزاری برای جنگ ترکیبی علیه ایران ترسیم شده است.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. اینستاگرام در ایران

اینستاگرام به‌عنوان یکی از محبوب‌ترین شبکه‌های اجتماعی و یکی از پرطرفدارترین پلتفرم‌های آنلاین برای تبلیغات در ایران با وجود فیلترینگ با اقبال فراوانی روبه‌رو است. حاکمیت ایران این شبکه اجتماعی را در سال ۱۴۰۱ ه.ش به دلیل تنش‌ها و آشوب‌های به‌وجودآمده در جامعه

فیلتر کرد. به گزارش دیتاک^۱، درباره رفتار ایرانیان در شبکه‌های اجتماعی سال ۱۴۰۱ ه.ش، ۴۲ تا ۴۶ میلیون نفر کاربر (ثبت‌نامی و فعال) از ایرانیان داخل و خارج کشور با وجود اعمال محدودیت‌ها در این شبکه اجتماعی فعالیت دارند. این رقم در سال ۱۴۰۲ ه.ش، ۳۱ میلیون کاربر فعال از ۴۶ میلیون کاربر ثبت‌نامی را در برمی‌گیرد. همچنین اینستاگرام شاهد بازگشت ۹۰ درصد از کاربران فعال پیش از اعمال فیلترینگ‌ها به خود است. در شکل شماره ۱ روند بازگشت کاربران ایرانی به اینستاگرام پس از اعتراضات سال ۱۴۰۱ نمایش داده شده است. این شبکه میزان ۵۷ درصد از مصرف محتوا (بازدید) در بسترهای مورد توجه ایرانیان را شامل می‌شود. براساس دسته‌بندی موضوعی، مسائل سیاسی ۹ درصد از تولید محتوای ایرانیان در بستر این فضا را به خود اختصاص داده‌اند. جنگ غزه (۴۹/۵ میلیارد بازدید)، اعتراضات (۲۶/۵ میلیارد بازدید)، انتخابات (۱۲/۵ میلیارد بازدید)، اتباع افغان (۶/۵ میلیارد بازدید)، جنگ اوکراین (۳/۴ میلیارد بازدید) و حادثه کرمان (۱/۸ میلیارد بازدید) مهم‌ترین اخبار جنجالی مطرح شده براساس میزان بازدید از محتوا در این فضا را به خود اختصاص داده‌اند (Datak, 2022: 1-45; Datak, 2023: 1-55). همچنین براساس گزارش سال ۱۳۹۹ مرکز آمار ایران، ۶۵/۲ درصد افراد عضو شبکه‌های اجتماعی بیشترین استفاده را از اینستاگرام داشته‌اند که این میزان پس از واتساپ، ۶۸/۳ درصد را شامل می‌شود. سرانه حضور در شبکه‌های اجتماعی برای هر فرد نیز یک ساعت و ۳۲ دقیقه اعلام شده است (Statisti-cal Center of Iran, 2019). در نتیجه، اینستاگرام یکی از بسترهای مهم برای تشخیص میزان درگیری افکار عمومی با موضوعی خاص در ایران است.

نمودار ۱. روند بازگشت کاربران به اینستاگرام پس از اعتراضات ۱۴۰۱ ه.ش. منبع: (Datak, 2022: 7)

۶. دیتاک سایتی اینترنتی است که به داده‌های رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی را رصد و تحلیل می‌کند.

۴-۲. آسیب‌های اینستاگرام در جامعه ایران

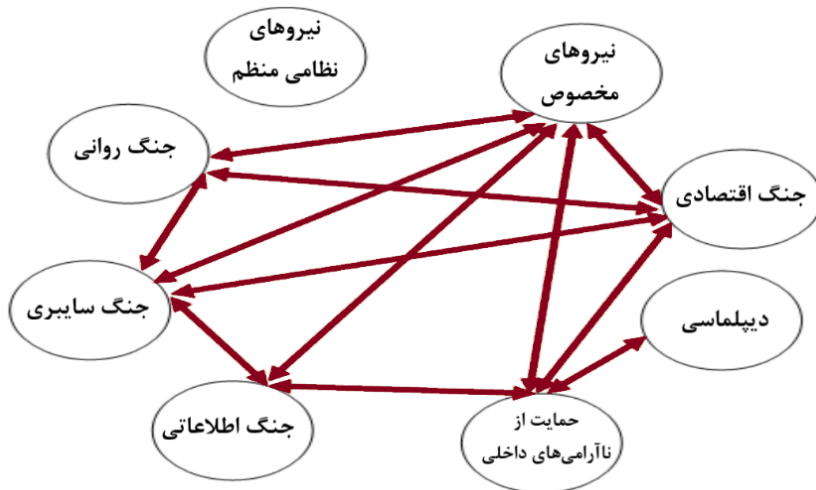
امروزه اینستاگرام به‌عنوان یکی از شبکه‌های اجتماعی مهم خارجی، حتی پس از اعمال فیلترینگ‌ها به بخش مهمی از زندگی ایرانیان در فضای سایبر تبدیل شده است. فعالیت در این شبکه اجتماعی در محوریت‌های مختلفی (مانند ترویج عقاید، سرگرمی، تبلیغات و غیره) صورت می‌گیرد و با هشتگ‌گذاری، امکان جستجو و دستیابی به سوژه به‌راحتی میسر می‌شود. این دسترسی و کاربری آسان سبب پرطرفدار بودن آن در ایران شده است (Abbasi, Jafari, 2010: 34; Asadzadeh Sha-hir, et al., 2011: 90). اینستاگرام علاوه بر ایجاد فرصت‌ها برای کاربران خود، دارای تهدیدهایی نیز هست که منجر به آسیب‌های متفاوتی به نگرش افراد و فرهنگ اجتماعی آن‌ها می‌شود. در واقع شبکه‌های اجتماعی نظیر اینستاگرام می‌توانند نقشی دوگانه در امنیت‌زایی یا امنیت‌زدایی اجتماعی ایفا کنند، زیرا از یک‌سو می‌توانند به‌عنوان ابزار قدرتمند در عرصه اطلاع‌رسانی به کار برده شوند، اما از سوی دیگر به‌رغم تمام فواید آن می‌توانند در صورت رهاشدگی و فقدان آموزش مناسب و فرهنگ‌سازی، تهدیدها و خطرهایی در پی داشته باشند. این خطرات، آسیب‌ها و اثرات نامطلوبی را برای جامعه ایران در پی داشته است (Ghafouri, Salehi, 2011: 9; Razipour, 2013: 174). اینستاگرام با تبلیغ سبک زندگی خاص، الگومایی و ترویج ظاهری آن، به همراه راه‌های دستیابی به این امر، افراد را برای رسیدن به ایده‌آلی بی‌منطق و غیرواقعی به تکاپو انداخته است (Kha-demi, Kalhori, 2011: 56; Asadzadehshahir, et al., 2012: 91). در نتیجه، آسیب‌های وارده بر پیکر جامعه و فرهنگ، ضررهای فردی و اجتماعی بسیاری برای گروه‌های اجتماعی و افراد به‌ویژه جوانان و زنان در پی دارد. زنان یکی از مهم‌ترین کاربران اینترنت و شبکه‌های اجتماعی در جهان و نیز کشور ما هستند. اینستاگرام به دلیل تصویر محور بودن توانسته زنان ایرانی بسیاری را جذب خود کند. امروزه تعداد بسیار زیادی از زنان کاربر اینستاگرام هستند و در این فضا کنش‌گری می‌کنند. در کشور ما براساس تعالیم اسلامی، نهاد خانواده جایگاه ویژه‌ای دارد و آسیب‌های مربوط به فضای سایبر در مورد زنان می‌تواند در خانواده تأثیر مخربی داشته باشد (Khanmohammadi, Ghazi-e-Isfah-ani, 2019: 131). از جمله آسیب‌های اجتماعی ناشی از استفاده نادرست از اینستاگرام در جامعه ایران که رضی‌پور در پژوهشی به آن اشاره کرده است، شامل عادی‌سازی هنجارشکنی، ترویج الگوهای کاذب، از میان رفتن حریم خصوصی، اعتیاد اینترنتی، مقایسه اجتماعی، رشد مصرف‌گرایی، توهین و دعوای مجازی، فحشا و بی‌بندوباری، نشر خبرهای جعلی، بی‌هویتی و غیره است. همچنین عجز شدن روابط انسانی با مبادلات تجاری نکته حائز اهمیت است که در تحلیل شبکه اینستاگرام

باید بدان توجه کرد، زیرا علاوه بر ایجاد مشاغل قانونی و مشروع موجب ترویج مشاغل کاذب و در برخی از موارد مشاغل نامتعارفی شده است که معضل‌های اجتماعی متفاوتی را تشدید کرده است (Razipour, 2023: 175-176)، اما فیلترینگ سریع و بدون برنامه‌ریزی قبلی این شبکه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ مطابق گزارش مرکز پژوهش‌ها و مشاوران کسب‌وکار را با چالش اساسی روبه‌رو کرد که ۶۴ درصد آن کسب‌وکار خانگی متعلق به زنان بوده است و تنها ۱۹ درصد از این کسب‌وکارهای مجازی دارای فروش حضوری نیز بودند (Beta Research Center, 2022)، در نتیجه، این فیلترینگ ضمن ایجاد چالش‌های فراوان برای کسب‌وکارهای پی‌ریزی‌شده در این فضا به نارضایتی‌ها از وضع موجود دامن زد. به دنبال این فیلترینگ فروش فیلترشکن نیز در جامعه ایران افزایش یافته است و این موضوع سبب افزایش آسیب‌های ناشی از استفاده از شبکه‌های اجتماعی خارجی مانند اینستاگرام در جامعه ایران شده است.

۳-۴. جنگ ترکیبی علیه ایران

در پی آمد هزینه و عدم قطعیت نتایج هرگونه جنگ تمام‌عیار علیه جمهوری اسلامی ایران، مقامات آمریکایی و برخی مقام‌های سابق دفاعی و امنیتی با حمله نظامی مستقیم مخالفت کرده‌اند (Gates, 2014: 185; Raji, Marandi, 2022: 121). به جای عملیات نظامی مستقیم، چهره‌ای از دشمنی مبتنی بر فشارهای سیاسی و حمایت از اپوزیسیون و در میدان اطلاعاتی پیشنهاد شده است؛ از جمله توصیه مایکل فیلن به حمله‌ای سیاسی — نه نظامی — که هدف آن تضعیف مشروعیت جمهور اسلامی ایران از طریق نشان دادن عدم توفیق انقلاب اسلامی و پشتیبانی از نیروهای مخالف است (Raji, Marandi, 2022: 129; Flynn, 2016: 175). برخی تحلیل‌گران نشان می‌دهند رویکرد ایالات متحده نسبت به ایران مبتنی بر جنگ ترکیبی یا هیبریدی است که هدف آن بی‌ثبات‌سازی و حفظ برتری در اوراسیاست؛ در این نوع جنگ به جای اشغال سرزمین، تلاش می‌شود «ذهن» و «اراده» مردم تحت تاثیر قرار گیرد و فناوری‌های ارتباطی نقش محوری ایفا کنند (Raji, Marandi, 2022: 129; Iranian Students, 2015: 70). تحلیل‌های پژوهشی مؤلفه‌ها و ابزارهای این جنگ را اولاً در قالب جنگ روانی و جنگ اطلاعاتی و سپس در جنگ اقتصادی، دیپلماسی، سایبری و حمایت از گروه‌های داخلی فهرست می‌کنند؛ ابزارهای کلیدی شامل تحریم‌ها، انزوای تجاری، تبلیغات رسانه‌ای و ایران‌هراسی، توسعه پایگاه‌های نظامی پیرامونی، و تقویت جریان‌های مخالف داخلی هستند (Riyazi et al., 2021: 37-67). تجربه تاریخی نشان می‌دهد ایران از انقلاب ۱۳۵۷

تاکنون با موجی از حملات ترکیبی مواجه بوده که نمونه همه‌جانبه آن جنگ عراق بود؛ آن جنگ با مجموعه‌ای از ابزارها (تحریم، جنگ نفتکش‌ها در خلیج فارس، اقدامات تروریستی و نفوذ اطلاعاتی) خساراتی وارد کرد اما اهداف اصلی متجاوزان تحقق نیافت (Zolghadrpour, 2022). در دوره‌های بعد، به‌ویژه دوران «فشار حداکثری»، شدت و تنوع ابزارهای ترکیبی افزایش یافته و تمرکز تهاجم بر افکار عمومی، سرمایه‌های اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی بوده است؛ تاکتیک‌هایی مانند افکارسازی، ایجاد گروه‌های فشار، هدایت نارضایتی‌ها و شکل‌دهی نافرمانی مدنی بارزترین نمودها را داشته‌اند که در اغتشاشات سال‌های ۱۳۸۸، ۱۳۹۶، ۱۳۹۸ و ۱۴۰۱ نیز مشاهده شده است. تحلیل‌ها نشان می‌دهد طراحان عملیات ترکیبی از نظریه‌ها و فنون علمی (نظریه محرومیت نسبی، نظریه اعتراض، نظریه جماعت متمرکز و غیره) برای تهییج و سازمان‌دهی آشوب استفاده کرده‌اند و تمرکز اصلی بر مشروعیت‌زدایی از نظام و ارزش‌های اجتماعی بوده است (Ekhlasi, 2022). در جمع‌بندی، مهم‌ترین ویژگی مبارزه علیه ایران، اتکا به ابزارهای روانی و اطلاعاتی و بهره‌گیری از رسانه‌ها و فضای سایبری برای تضعیف درون‌زا و اعمال فشارهای اقتصادی و دیپلماتیک است؛ این روند چهاردهه‌ای برای حاکمیت ایران هزینه‌زا بوده ولی تا کنون به تحقق اهداف نهایی طراحان منتهی نشده است (Ebrahimi, 2019: 156).

شکل ۳. رابطه معنادار مؤلفه‌های جنگ ترکیبی علیه ایران منبع: (Riyazi, et al., 2021: 62)

۴-۴. اینستاگرام در جنگ ترکیبی علیه ایران

یکی از ابعاد اصلی جنگ ترکیبی، جنگ روانی است. یکی از ابزارهای اصلی جنگ روانی بر بستر رسانه‌های جمعی سازمان می‌یابد. غرب پس از پیدایش انقلاب اسلامی استفاده زیادی از این بستر برای جنگ روانی علیه ایران کرده است (Karimi, 1993: 82; Raji, Eftekhari, 2019: 99). جنگ روانی برای دستیابی به اهداف گوناگونی صورت می‌گیرد که از جمله این اهداف، شامل زائل کردن خرد انسانی و حیات معنوی و اخلاقی یک ملت از طریق نفوذ در اراده آن‌هاست. پس از جنگ ایران و عراق، اصطلاح جنگ روانی، به واژه جدید عملیات روانی و اقدامات روانی تغییر یافت و هدف از آن اقدامات سیاسی، نظامی، اقتصادی و ایدئولوژیکی بود که برای ایجاد احساسات، نگرش‌ها، رفتارهای مطلوب در گروه‌های دوست، دشمن، بی‌طرف و مخالف برای تأمین مقاصد طراحی و اجرا شد (Rostami, 2016: 159; Raji, Eftekhari, 2019: 99). نظام سلطه به‌عنوان بازیگر برتر نظام جهانی، با استفاده از رسانه‌های جمعی و مدیریت آن‌ها می‌کوشد تصویر مجازی از کشور هدف را در مرکز فعالیت رسانه‌ای خود، به افکار عمومی و جامعه بین‌المللی عرضه کند. در نتیجه، اقدام رسانه‌ای زمینه مناسب را برای شروع جنگ روانی علیه کشور هدف فراهم می‌کند. در پی اقدام رسانه‌ای نظام سلطه، دستگاه تصمیم‌ساز کشور هدف، دچار اختلال در سیاست‌گذاری می‌شود و شرایط مناسب برای ایجاد ائتلاف و واکنش منفی بر ضد کشور هدف فراهم می‌شود (Ghorbanzadeh savar, et al., 2018: 46). در موضوع جنگ رسانه‌ای، صدها سایت، شبکه اجتماعی، شبکه تلویزیونی به زبان‌های مختلف از جمله زبان فارسی قابل بررسی هستند. راه‌اندازی شبکه‌های مختلف از جمله اینستاگرام و انتشار انواع اخبار دروغ و تحریک‌آمیز و دعوت به تجمعات مختلف و طراحی و تعمیق شکاف‌های اجتماعی و همچنین تصویرسازی از این موارد و ورود به حوزه آموزش‌های شورش به جامعه مدنی نیز در این راستا قابل تبیین است. رسانه‌های مدرن با مزیت ارتباطات تعاملی امکان آن را دارند که مخاطب را وارد یک مدار محرک- پاسخ کنند و نقش مهمی در ایجاد محیط شناختی لازم برای کاربست جنگ ترکیبی شناخت مبنای آن می‌کنند (Raji & Eft, 2019: 102). شبکه‌های اجتماعی از جمله اینستاگرام، به‌عنوان ابزارهای جنگ ترکیبی برای نفوذ «ناتو فرهنگی» از سوی نظام سلطه استفاده می‌شود؛ به گونه‌ای که محیط جدید اطلاعاتی، نقش رسانه‌های اجتماعی در فعالیت‌های اطلاعاتی و بهره‌گیری توسط نظام سلطه را آشکارا به تصویر می‌کشد. امروزه در کنار فعالیت‌های نظامی، بهره‌برداری از فضای سایبر

برای انجام حمله به ذهن‌ها و نگرش‌های مردم مورد توجه قرار گرفته است بنابراین شاید بتوان گفت به‌کارگیری رسانه‌های اجتماعی جدید بزرگ‌ترین تغییر در ماهیت جنگ‌های نوین برای ارتباط‌گیری با مردم و مخاطبان بی‌شمار و تغییر در افکار و نگرش‌های آن‌ها و به عبارتی بسیج آن‌ها در حمایت از یک جریان فکری در نظر گرفته می‌شود (Riyazi, et al., 2021: 64). در این رابطه موارد متعددی از جنگ روانی و اطلاعاتی غرب علیه جمهوری اسلامی ایران صورت گرفته است. یکی از جدیدترین تاکتیک‌ها در این زمینه تربیت سلبریتی‌های کارشناس است. سلبریتی‌هایی که هم رسانه فراگیر و جذاب دارند و هم مخاطب زیاد و با آموزش در موضوعات مشخص و محدود در رابطه با موضوعات مورد حساسیت و نیاز مردم می‌توانند به ارائه بحث‌های جذاب و شبه‌کارشناسی در آن زمینه و بازنمایی سیاه مشکلات کشور و فوران خشم در توده اقدام کنند. یکی از ابعاد مهم جنگ ترکیبی غرب علیه ایران در زمینه اجتماعی، فرهنگی و هنری است (Raji, Eftekhari, 2019: 99). اینستاگرام یکی از مهم‌ترین بسترهای فعالیت این دسته از سلبریتی‌هاست. متأسفانه کشور ایران هم اکنون در شرایط کم‌بازدارندگی یا بازدارندگی نامکفی قرار دارد به این معنا که به‌رغم موفقیت‌های بزرگ و حیاتی در عرصه بازدارندگی دفاعی و نظامی، در حوزه بازدارندگی اطلاعاتی نتوانسته آن‌گونه که باید و شاید توازن راهبردی بازدارنده‌محور با سرویس اطلاعاتی حریف را در این زمینه ایجاد کند بنابراین فقدان توان بازدارندگی اطلاعاتی به‌ویژه از نوع انکار، اصولاً به تسلیم‌پذیری در برابر دیپلماسی اجبار یا پرداخت هزینه‌های سنگین و بعضاً غیرقابل جبران امنیت ملی می‌انجامد (Ghaderi Kan- 2013: 36).

۴-۵. آسیب‌شناسی نقش اینستاگرام در جنگ ترکیبی علیه ایران

اینستاگرام به‌عنوان شبکه اجتماعی جنبه‌های مثبت و منفی دارد. در همین راستا، پژوهش حاضر به شناسایی نیروهای فشار مثبت و منفی این بستر برای جامعه ایران و نقش این ابزار در جنگ ترکیبی علیه ایران با استفاده از مدل تجزیه و تحلیل میدان-نیرو و لوین پرداخته است. مدل تحلیل میدان-نیرو همان آنالیز نیروها و فشارهای مثبت و منفی براساس مورد پژوهش است. پس از سنجش روایی و پایایی گویه‌ها و شاخص‌های مورد نظر، پرسشنامه‌ای برای اندازه‌گیری میزان فشار نیروهای مثبت و منفی پیرامون موضوع اصلی پژوهش طرح شد تا در پایان ما را در اتخاذ سیاست‌هایی مناسب در خصوص این بستر یاری دهد. پرسشنامه به‌طور هدفمند میان ۳۰ نفر از افراد کارشناس در این حوزه توزیع شد. در جدول شماره ۱ متغیرهای پژوهش و شرح

آن را مشاهده می‌کنید. این متغیرها از طریق مصاحبه با افراد کارشناس و مطالعه اسناد و متون مرتبط با موضوع پژوهش شناسایی شده‌اند و پس از تشریح براساس مقیاس لیکرت طبقه‌بندی شده و سپس براساس نمره‌دهی توسط کارشناسان رتبه‌بندی شده‌اند. برای هر یک از متغیرها نمره‌ای از ۱ تا ۵ در نظر گرفتیم به گونه‌ای که بیشترین اثرگذاری نمره ۵ و کمترین اثرگذاری را نمره ۱ در نظر گرفتیم. پس از تکمیل پرسشنامه مجموع امتیاز هر یک از متغیرها را مبنای قضاوت در خصوص اهمیت آن‌ها قرار دادیم. در جدول شماره ۲ مجموع امتیازات و رتبه هر یک از متغیرها را با کد اختصاصی مشاهده می‌کنید.

جدول ۱. متغیرهای پژوهش و شرح آن‌ها

ردیف	کد	مؤلفه	نوع نیروی متغیر	متغیر	شرح
۱	A۱			سرگرمی و گذران اوقات فراغت	اینستاگرام بستری برای گذران اوقات فراغت و وسیله‌ای برای سرگرمی متناسب با علاقه کاربران ایرانی خود است.
۲	A۲			اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی	اینستاگرام به‌عنوان یک رسانه اجتماعی بستری برای کسب آگاهی و اطلاع از اخبار و رویدادهای ایران است.
۳	A۳		مثبت	دسترسی عمومی و تعاملات اجتماعی	اینستاگرام با توجه به قابلیت‌هایش در دسترس عموم مردم ایران و بستری برای تعاملات اجتماعی است.
۴	A۴			افزایش کنش‌گری اجتماعی	اینستاگرام بستری برای کنش‌گری افراد در جامعه ایران است.
۵	A۵			انعکاس سریع افکار عمومی	اینستاگرام وسیله‌ای برای انعکاس افکار عمومی جامعه ایران است.
۶	A۶	اجتماعی و فرهنگی		تغییر روایت و افزایش بی‌اعتمادی	صفحات اینستاگرام با استفاده از ادبیات افراطی، کم‌گویی و بزرگنمایی روایت‌های جامعه ایرانی منجر به افزایش بی‌اعتمادی در جامعه شده است.
۷	A۷		منفی	تهاجم فرهنگی	تصویرسازی اینستاگرام سبب کم‌رنگ‌شدن ارزش‌های رایج ایرانی-اسلامی در میان کاربران خود و جامعه ایرانی شده و تهاجمات فرهنگی علیه جامعه ایرانی را افزایش داده است.
۸	A۸			جهت‌دهی به افکار عمومی	اینستاگرام با استفاده از تصویرسازی به افکار کاربران و سپس افکار عمومی جهت می‌دهد.
۹	A۹			افزایش اثرگذاری چهره‌های مشهور بر افکار عمومی	اینستاگرام با توجه به قابلیت‌هایش سبب افزایش اثرگذاری چهره‌های مشهور در افکار عمومی شده است.

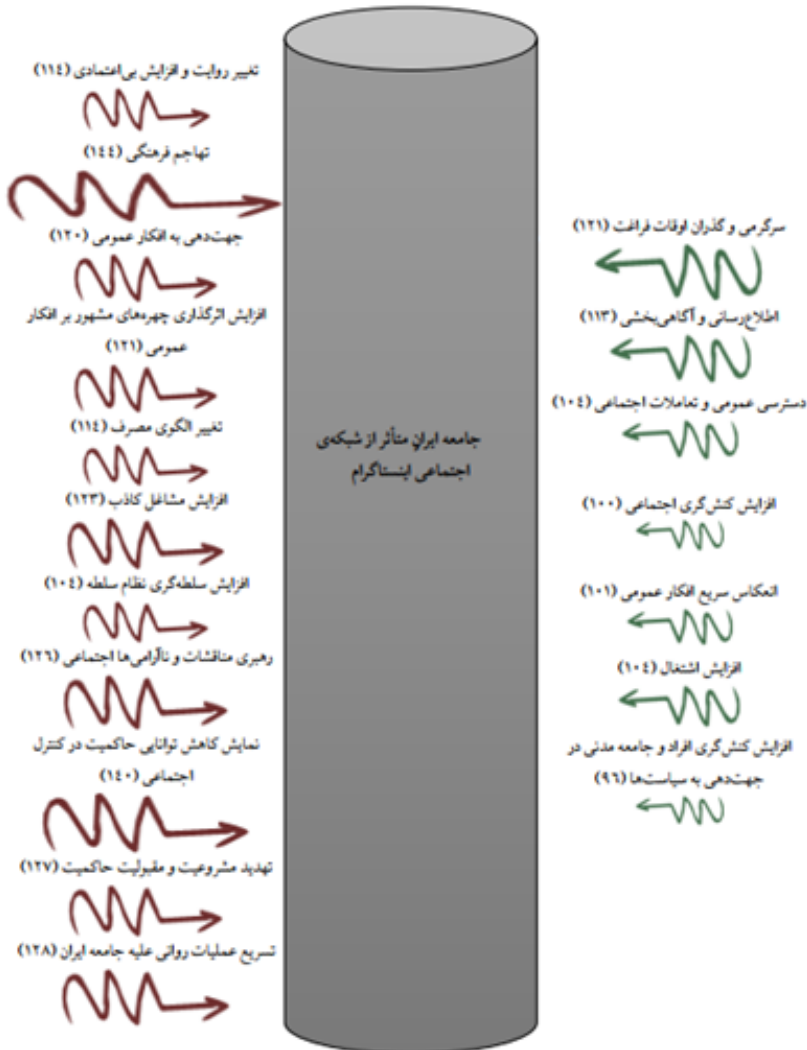
ردیف	کتاب	مؤلفه	نوع نیروی متغیر	متغیر	شرح
۱۰	B۱		مثبت	افزایش اشتغال	اینستاگرام با قابلیت های خود امکان کسب و کار اینترنتی را فراهم کرده است.
۱۱	B۲	اقتصادی	منفی	تغییر الگوی مصرف	صفحات اینستاگرام با تبلیغ مصرف گرایی در تغییر الگوی مصرف در جامعه اثرگذار بوده است.
۱۲	B۳			افزایش مشاغل کاذب	اینستاگرام بستری برای افزایش مشاغل کاذب است.
۱۳	C۱		مثبت	افزایش کنشگری افراد و جامعه مدنی در جهت دهی به سیاست ها	اینستاگرام با توجه به قابلیت هایش امکان کنشگری افراد و بروز افکار و عقاید را آسان تر کرده و به دموکراتیک تر شدن جامعه ایران کمک فراوانی کرده است.
۱۴	C۲			افزایش سلطه گری نظام سلطه	اینستاگرام به عنوان ابزاری در اختیار نظام سلطه با اثرگذاری بر افکار عمومی سبب افزایش سلطه گری این نظام شده است.
۱۵	C۳	سیاسی و امنیتی		رهبری مناقشات و ناآرامی ها اجتماعی	اینستاگرام با رهبری افکار عمومی کاربران خود به افزایش مناقشات و ناآرامی های جامعه ایران دامن زده است.
۱۶	C۴		منفی	نمایش کاهش توانایی حاکمیت در کنترل اجتماعی	اینستاگرام به عنوان ابزاری در اختیار نظام سلطه حتی پس از اعمال فیلترینگ کاربران ایرانی زیادی را به خود اختصاص داده است که این موضوع بیانگر کاهش کنترل اجتماعی حاکمیت ایران است.
۱۷	C۵			تهدید مشروعیت و مقبولیت حاکمیت	اپوزیسیون نظام سیاسی ایران با استفاده از اینستاگرام به تهدید مشروعیت و مقبولیت حاکمیت ایران پرداخته اند.
۱۸	C۶			تسریع عملیات روانی علیه جامعه ایران	اپوزیسیون و نظام سلطه با بهره گیری از اینستاگرام عملیات روانی خود را بیش از پیش کرده اند.

جدول ۲. جمع امتیازات متغیرهای مثبت و منفی متأثر از نقش اینستاگرام در جنگ ترکیبی علیه ایران

رتبه	جمع امتیازات	کد متغیر	رتبه	جمع امتیازات	کد متغیر
۱۱	۱۰۴	B۱	۷	۱۲۱	A۱
۹	۱۱۴	B۲	۱۰	۱۱۳	A۲
۶	۱۲۳	B۳	۱۱	۱۰۴	A۳
۱۴	۹۶	C۱	۱۳	۱۰۰	A۴
۱۱	۱۰۴	C۲	۱۲	۱۰۱	A۵
۵	۱۲۶	C۳	۹	۱۱۴	A۶
۲	۱۴۰	C۴	۱	۱۴۴	A۷
۴	۱۲۷	C۵	۸	۱۲۰	A۸
۳	۱۲۸	C۶	۷	۱۲۱	A۹

همان‌طور که در شکل شماره ۴ مشاهده می‌کنید. مطابق شکل نیروهای مثبت در سمت راست و نیروهای منفی وارد از سوی اینستاگرام به جامعه ایران در سمت چپ تصویر درج شده است. در میانه شکل جامعه ایران متأثر از این نیروها قرار دارد. فشار منفی اینستاگرام بر جامعه ایران بیش از فشار نیروهای مثبت بوده است. هر چه میزان فشار از سوی متغیر بیشتر بوده است با فلش بزرگ‌تری به نمایش درآمده است. بیشترین فشار منفی در میان متغیرهای مورد سنجش به تهاجم فرهنگی با امتیاز ۱۴۴، نمایش کاهش کنترل اجتماعی حاکمیت با میزان ۱۴۰، تسریع عملیات روانی علیه جامعه ایران با میزان ۱۲۸، تهدید مشروعیت و مقبولیت حاکمیت با میزان ۱۲۷ و رهبری مناقشات و ناآرامی‌های اجتماعی در ایران با میزان ۱۲۶ اختصاص دارد. همچنین مهم‌ترین نیروی مثبت وارد شده بر ایران در این بستر سرگرمی و گذران اوقات فراغت است. افزایش اطلاع‌رسانی، افزایش تعاملات اجتماعی، کنش‌گری افراد، افزایش اشتغال و انعکاس افکار عمومی در جایگاه‌های بعدی نیروهای مثبت وارد بر جامعه ایران قرار دارد. همچنین همان‌طور که مطالعات گذشته نمایانگر آن بود که فیلترینگ اینستاگرام مانع استفاده از این شبکه اجتماعی نشده و این بستر هنوز هم جزء محبوب‌ترین شبکه‌های اجتماعی در ایران است. در نتیجه با اعمال فیلترینگ و رواج استفاده از فیلتر شکن‌ها آسیب‌های دوچندانی بر جامعه ایران تحمیل شده است و چالش‌هایی را که جامعه ایران با آن روبه‌رو است، افزایش داده است و سبب خرید و فروش غیرقانونی فیلتر شکن و افزایش مشاغل کاذب در جامعه ایران شده است. در نتیجه،

فیلترینگ راهکار مناسبی برای مقابله با این ابزار در جنگ ترکیبی علیه ایران نیست. بهترین راه مقابله با تهدید این ابزار آگاهی‌بخشی و افزایش سواد رسانه‌ای در سطح جامعه است.

شکل ۴. میزان فشار مثبت و منفی اینستاگرام بر جامعه ایران

۵. تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری

پیشرفت روزافزون علم و فناوری منجر به دگرگونی در ارتباطات جوامع بشری شده است. یکی از نمودهای این دگرگونی گسترش شبکه‌های اجتماعی در فضای جغرافیایی و سایر و تغییر نوع درگیری‌های جوامع بشری در قالب نوع جدیدی از جنگ است. همچنین این گسترش با تغییرات مثبت و منفی همراه بوده است، به گونه‌ای که از یک طرف سبب افزایش تعاملات اجتماعی، افزایش کنش‌گری افراد در جوامع و افزایش آگاهی افراد شده است، اما از طرف دیگر، سبب کاهش کنترل اجتماعی حاکمیت‌ها شده است. همچنین آسیب‌های فراوان فرهنگی، اجتماعی و امنیتی برای جوامع بشری را با خود به دنبال داشته است. اینستاگرام به‌عنوان شبکه اجتماعی مورد بحث در این پژوهش به دلیل قابلیت‌های جذاب خود یکی از بسترهای کنش‌گری و تعامل افراد جوامع بشری به‌ویژه ایران است. این شبکه در سال ۱۴۰۱ ه.ش به دلیل نقش رهبری مناقشات و جهت‌دهی به افکار عمومی در ایران فیلتر شد، اما فیلترینگ محبوبیت این شبکه را در میان کاربران ایرانی کم نکرد و هنوز هم اینستاگرام با اقبال قابل توجهی از کاربران ایرانی روبه‌رو است. این شبکه اجتماعی دارای قابلیت تحول مناسبات اجتماعی است، اما در راستای کاهش تأثیرات منفی و افزایش تأثیرات مثبت نیازمند مدیریت صحیح و بهینه است تا چالش‌های اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی را به حداقل برساند. در نتیجه، با فیلترینگ این شبکه اجتماعی نمی‌توان گامی در رفع چالش‌های این فضا برای کاربران ایرانی برداشت و مانع استفاده ابزاری از این فضا برای جنگ ترکیبی علیه ایران شد. با توجه به یافته‌های کمی و رویکرد (تحلیل میدان- نیرو) این پژوهش، نیروهای فشار منفی از سوی این شبکه بر جامعه ایران سبب کم‌رنگ شدن نیروهای فشار مثبت این شبکه شده است. همچنین با توجه به رویکرد تحلیل میدان- نیرو لوین، نیروی فشار منفی وارده بر جامعه ایران از سوی این بستر بیش از نیروی مثبت است بنابراین منجر به عدم تعادل فشار و پررنگ‌تر شدن ویژگی‌های منفی این بستر در جامعه ایران شده است. در همین راستا، برای رفع چالش‌ها و کاهش اثرگذاری نیروهای منفی و برقراری تعادل نیاز است رویکردهای مناسبی اتخاذ شود تا نیروهای منفی به حداقل سطح اثرگذاری خود برسند. با توجه به این موضوع که مهم‌ترین نیروی فشار منفی این شبکه تهاجم فرهنگی است، در نتیجه، این ابزار در جنگ ترکیبی ابتدا فرهنگ ایرانی- اسلامی را هدف قرار داده و با اثرگذاری بر افکار عمومی به‌ویژه جوانان سبب افزایش نفوذ نظام سلطه و گروه‌های مخالف در ایران شده است و شکاف عمیقی میان افراد جامعه ایجاد کرده و منجر به دودستگی

آن شده است. اینستاگرام به عنوان یک ابزار همانند اثر پروانه‌ای بر ذهن جامعه ایرانی اثر می‌گذارد و جامعه را از ارزش‌های اصیل خود دور می‌کند. همچنین با گذشت زمان فرهنگ آمریکایی را جایگزین فرهنگ ایرانی خواهد کرد. در همین راستا، نیاز است اقداماتی آگاهانه در خصوص خشی‌سازی این تهاجمات انجام شود. این اقدامات باید از جنس خود این تهاجمات باشد. به بیان دیگر، برای اثرگذاری اقدامات انجام‌شده باید اقدامات نرم باشد. با برخورد سخت و فیزیکی نمی‌توان مقابل این‌گونه تهاجمات ایستادگی کرد. در هر صورت، فناوری‌های هوشمند کاربران هوشمند می‌خواهد. با آگاهی از نحوه کارکرد این فضا در مقابل حملات بعدی هوشمندانه‌تر عمل کنیم.

۶. پیشنهادها

برای افزایش بهره‌وری و کاهش چالش‌های مطرح اینستاگرام در جنگ ترکیبی علیه ایران نیازمند اتخاذ رویکردهای مناسب و همه‌جانبه هستیم که همراهی مسئولان و مردم ایران را می‌طلبد. برای مقابله با این شبکه به عنوان ابزاری در اختیار گروه‌های مخالف و اپوزیسیون نظام سیاسی ایران در جنگ ترکیبی علیه ایران به جای منع استفاده و فیلترینگ راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

- تلاش برای افزایش آگاهی کاربران ایرانی در خصوص کارکرد این شبکه از طریق ایجاد واحدهای درسی با نام سواد رسانه‌ای، تولید برنامه‌های تلویزیونی و رادیویی، پادکست‌ها، کتب و مقاله و ...

- تلاش برای تولید یا تقویت شبکه‌های اجتماعی داخلی برای مقابله و رقابت با شبکه‌های اجتماعی خارجی.

- همکاری دولت‌ها، سازمان‌ها، نهادها، شرکت‌ها و جامعه برای رفع چالش‌های فرهنگی، اخلاقی، امنیتی و اجتماعی با تدوین برنامه‌ها و طرح‌های مناسب برای افزایش استفاده از نیروهای مثبت این شبکه.

- آموزش و ترویج اصول اخلاقی خاص برای استفاده از این شبکه و برخورد با متخلفان. همچنین در صورت امکان بهتر است این آموزش‌ها از سنین پایین شروع شود.

- آگاهی‌بخشی در خصوص چگونگی هجوم اطلاعات و ادبیات افراطی و راه‌های مقابله با آن.

- تولید محتوا درباره بررسی پست‌های مهم این شبکه و میزان نزدیکی روایات آن به واقعیت مسئله.
- تأکید بر اولویت معنویت‌های درونی انسان به جای اهمیت ظواهر بیرونی انسان در جامعه در راستای خنثی کردن ظاهرسازی برای کسب تأیید دیگران در این شبکه.
- تشویق افراد برای کسب معرفت درونی و آگاهی از منابع دست اول مانند مطالعه کتاب‌ها برای گذران اوقات فراغت به جای اتلاف وقت بیش از حد در شبکه‌های اجتماعی با ترویج کتابخوانی.

تعارض منافع

هیچ گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

References

- Abbasi, A., & Jafari, A. (2019). The impact of celebrities' Instagram actions on Iranian users' lifestyles. *Communication Research*, 101, 33–54.
- Afrogh, E. (October 13, 2022). Analysis of the protests of September 2022. Analytical News Community A. News code 4010704050. [in Persian]
- Asadzadeh Shahir, H., Roshandel, T., Nasrollahi, A., & Saadipour, I. (September 2021). Study of celebrities' concerns on Instagram and its consequences on fans. *Quarterly Journal of Intercultural Studies*, 16(47). [in Persian]
- Baghaei, K., Rajabpour, M., & Parvas, S. R. (2016). What is hybrid warfare: A repeated mistake in military discussions. *Military Sciences and Techniques*, 12(37), 91–110. [in Persian]
- Bashirieh, H. (2019). *Political pathology*. Ney Publishing House. Tehran. [in Persian]
- Beta Research Center. (October 15, 2022). More than two million Iranian businesses on Instagram. [in Persian]
- Carra, C. T., & Hayes, R. A. (February 6, 2015). *Social media: Defining, developing, and divining*. Atlantic Journal of Communication. UK.
- Datak. (2022). Annual report on the behavior of Iranian users on social networks 2022. [in Persian]
- Datak. (2023). Annual report on the behavior of Iranian users on social networks 2023. [in Persian]
- Dodge, M., & Kitchin, R. (2001). *Atlas of cyberspace*. Pearson Education. United Kingdom.
- Drapela, V. J. (1997). *A review of personality theories* (2nd ed.). Charles C Thomas Pub Ltd.
- Ebrahimi Kiapi, H. (2019). Hybrid war: The United States approach to confronting the Islamic Republic of Iran. *International Relations Research*, 10(2),

155-180. [in Persian]

Eftekhari, A., & Raji, M. H. (2022). Analysis of the West's hybrid war against the Islamic Republic of Iran. *Quarterly Journal of Security Perspectives*, 15(54), 93-130. [in Persian]

Ekhlesi, I. (May 17, 2022). Four decades of complex hybrid war against Iran. *International Peace Studies Center - IPSC*. [in Persian]

Erbschloe, M. (2017). *Social media warfare: Equal weapons for all*. CRC/Taylor & Francis; Auerbach Publications. USA.

Filipec, O. (2019). Hybrid warfare: Between realism, liberalism and constructivism. *Central European Journal of Politics*, 5(2), 52-70.

Flynn, M. T., & Ledeen, M. A. (2016). *The field of fight: How we can win the global war against radical Islam and its allies*. St. Martin's Press; Macmillan Audio. New York, NY, USA.

Gates, R. M. (2014). *Duty: Memoirs of a Secretary at war*. Knopf Doubleday Publishing Group. New York, NY, USA.

Ghaderi Kangavari, R. (Winter 2013). America's hybrid war against the Islamic Republic of Iran according to diplomacy and negotiation: From coercive diplomacy to information deterrence. *American Strategic Studies*, 2(4), 8. [in Persian]

Ghafouri, A., & Salehi, K. (2011). Adults' lived experience of cyberspace opportunities and threats: A qualitative study. *Quarterly Journal of Culture and Communication Studies*, 21(51), 7-38. [in Persian]

Ghasemi, F., & Esmaeili, I. (2017). Hybrid war in complex chaotic international systems. *Quarterly Journal of Military Management*, 17(5). [in Persian]

Ghorbanzadeh Savar, G., Nateghi, H., & Hosseini Kouh Kamari, S. R. (2018). Hybrid war: Postmodern anarchist war. *Journal of Passive Defense and Security*, 7(22). [in Persian]

Guilbaud, G. T. (1959). *What is cybernetics*. Criterion Books. New York, NY, USA.

- Hafeznia, M. R. (2015). Political geography of cyberspace. Samt Publications. Tehran. [in Persian]
- Haji-Heidari, H. (October 18, 2022). Analysis of the unrest in September 2022. Islamic Republic News Agency. News code: 84898903. [in Persian]
- Highfield, T., Leaver, T., & Abidin, C. (2020). Instagram. Polity Press. UK.
- Huovinen, P. (2011). Hybrid warfare—Just a twist of compound warfare: Views on warfare from the United States Armed Forces perspective. National Defense University. Helsinki, Finland.
- Iranian Students News Agency (ISNA). (November 4, 2022). The war to conquer minds. News code: 140108221530. [in Persian]
- Ischinger, W. (2015). Collapsing order, reluctant guardians. Munich Security Report.
- Jafari, H. (2018). Explosive marketing on Instagram. Theoretical Publications. Tehran. [in Persian]
- Jolani, M., & Fouladi, G. (2017). Combined wars: A review of literature. Defense Industries Educational and Research Institute. Tehran. [in Persian]
- Karimi, Y. (1993). The West's psychological war against Iran. Quarterly Journal of Defense Policy, 72, 81–87. [in Persian]
- Khademi, T., & Kalhori, M. J. (2019). The relationship between Instagram and youth's tendency towards a modern lifestyle (case study: youth in Tehran). Communication Research, 27(1), 55–74.
- Khanmohammadi, K., & Ghazi, M. (2019). Emerging social harms of women in cyberspace with emphasis on Instagram. Bi-Quarterly Journal of Islamic Studies of Social Harms, 2(1), 129–144. [in Persian]
- Korybko, A. (2015). Hybrid wars: The indirect adaptive approach to regime change. Institute for Strategic Studies and Predictions PFUR. Moscow, Russia.
- Lewin, K. (1943). Defining the "field at a given time." Psychological Review.

- Libicki, M. C. (2009). Cyberdeterrence and cyberwar. RAND Corporation.
- Liebhart, K., & Bernhardt, P. (2017). Political storytelling on Instagram: Key aspects of Alexander Van der Bellen's successful 2016 presidential election campaign. *Media and Communication*, 5(4), 15–25. <https://doi.org/10.17645/mac.v5i4.1062>
- Lindberg, F. (2021). Hybrid war: A conceptual history study (Master's thesis, Swedish Defence University). Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2%3A1589230/FULLTEXT01.pdf>
- Mahmoudi, M., & Mollaei, A. (2010). Social pathology. Tamanweedan Publishing House. Tehran. [in Persian]
- Matthes, J. (2022). Social media and the political engagement of young adults: Between mobilization and distraction. *Online Media and Global Communication*, 1(1).
- McCulloh, T., & Johnson, R. (2013). Hybrid warfare. Joint Special Operations University (JSOU) Report 13-4. Retrieved from <https://jsou.libguides.com/jsoupublications>
- McCullough, T., & Johnson, R. (2016). Combined war (A. Al-Hayari & Self-Sufficiency Jihad Organization of Nezaja, Trans.; supervised by S. M. Reza Zavarhai). Dafos Aja Publications. Tehran. [in Persian]
- Mindell, D. A. (2002). Between human and machine: Feedback, control, and computing before cybernetics. The Johns Hopkins University Press. Baltimore, MD, USA.
- Mohammadi Khanghahi, M., & Rezaei, S. (2019). Pathology of cyberspace management in the Islamic Republic of Iran (with emphasis on the national intelligence network). *Bi-Quarterly Islamic Studies of Social Harms*, 1(1), 193–206. [in Persian]
- Mumford, A., & Carlucci, P. (2023). Hybrid warfare: The continuation of ambiguity by other means. *European Journal of International Security*, 8(2), 192–206.

- Pourahmad, A. (2014). Territory and philosophy of geography. Tehran University Press. Tehran. [in Persian]
- Pourfallah, M. (July 26, 2022). Narration of the theories of combined warfare. Tabbyeen Weekly. News code: 12077. [in Persian]
- Raji, M. H., & Eftekhari, A. (2019). The West's combined war against the Islamic Republic of Iran (Analysis of dimensions and methods). Defense Policy, 28(109), 75-111. [in Persian]
- Raji, M. H., & Marandi, S. A. (2022). Governance requirements in the Islamic Republic of Iran to confront hybrid war. Quarterly Journal of Cultural Studies of Diplomacy, 1(2), 119-138. [in Persian]
- Razipour, P. (Spring 2023). Analysis of the damages and risks of Instagram social media. Socio-Cultural Strategy, 12(1), 46. [in Persian]
- Reichborn-Kjennerud, E., & Cullen, P. (2016). What is hybrid warfare? Norwegian Institute for International Affairs (NUPI).
- Riyazi, V., Akbari, A., Bajelani, S., & Akbari, H. R. (2021). Marafi mu'lafateya ve abzarehaye jang tarkibi Amrika aliyeh J.A. Iran. Ranpabard Dafayi, 19(1), 37-67. [in Persian]
- Rostami, G. (2016). Evolution in the nature of future wars; Islamic Republic of Iran; scenarios, opportunities and challenges. Defense Policy, 97, 145-190. [in Persian]
- Soleimani, B. (Fall and Winter 2021/2022). Investigating and explaining the threats of global arrogance combined war in the second step of the Islamic Revolution. Military Science Research, 2(2).
- Statistics Center of Iran. (2011). Results of the family behavioral culture survey. [in Persian]
- Vorderer, P., & Kohring, M. (2013). Permanently online: A challenge for media and communication research. International Journal of Communication, 7, 188-196.

Williams, C. B., & Gulati, G. J. (2006). Social networks in political campaigns: Facebook and the 2006 midterm elections. Bentley College, Department of International Studies.

Zolghadrpour, I. (March 5, 2022). Hybrid war against Iran. Donyay-e-Eqtasad Newspaper, 5688, News number: 3950189. [in Persian]